

لیلا محرابی
کارشناس ارشد پژوهشی
گروه بانکداری اسلامی
پژوهشکده پولی و بانکی

آسیب‌شناسی تجهیز و تخصیص قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور:

راهکارهایی به منظور تحول

۱. مقدمه

در نظام مالی اسلامی و با تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا، قرض‌الحسنه در کنار صدقات، عقود مبادله‌ای و مشارکتی به عنوان یکی از روش‌های تجهیز و تخصیص منابع معرفی شده است. در واقع قرض‌الحسنه یکی از روش‌های تأمین مالی مورد تأکید اسلام به ویژه در برآوردن نیازهای ضروری مسلمانان به شمار می‌رود. با وجود آنکه قرض‌الحسنه از جمله افتخارات نظام بانکی محسوب می‌شود اما باید توجه داشت که این پدیده اخلاقی آنگاه که وارد عملیات بانکی می‌شود، به صورت یک محصول بانکی است. لذا تهیه این محصول بانکی برای بانک‌ها یک قیمت تمام‌شده خواهد داشت و مقوله مهم درآمد بانک از این عملیات بانکی نیز مطرح خواهد بود. از سوی دیگر تفاوت فاحش نرخ کارمزد وام قرض‌الحسنه با نرخ بهره وام‌های ربوی در بازار غیرمتشکل پولی و مالی این نگرانی را به وجود خواهد آورد که فقدان مدیریت اصولی در زمینه سیاستگذاری تأمین منابع و مصارف قرض‌الحسنه موجب افزایش رباخواری در بازار غیرمتشکل پولی و مالی شود.

از سوی دیگر علی‌رغم جایگاه ویژه قرض‌الحسنه در نظام بانکی بدون ربا، عملکرد ۲۸ ساله نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که تنها حدود نیمی از منابع قرض‌الحسنه به اعطای قرض‌الحسنه اختصاص یافته است. لذا با این اوصاف اهداف آن هنوز تحقق نیافته و اگرچه مصوبات دولت در سال‌های اخیر توانسته تکالیف بانک‌ها را در ارتباط با سازوکار جذب سپرده پس‌انداز قرض‌الحسنه و سهم پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه بیشتر نماید، ولی هنوز تا رسیدن به نقطه مطلوب در تجهیز و تخصیص آن فاصله داریم. از این رو در این مقاله سعی شده است به اهمیت و ویژگی‌های قرض‌الحسنه، شناسایی چالش‌ها و اشکالات آن در وضعیت فعلی و نیز معرفی اقدامات اجرایی برای ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه و ساماندهی آنها پرداخته شود تا از این طریق به هدف اصلی طرح، تفکیک فعالیت قرض‌الحسنه پس‌انداز از دیگر فعالیت‌های بانک و ایجاد شخصیت حقوقی مستقل برای آن،

به منظور ساماندهی اعتبارات کرد و ارزان قیمت قرض الحسنه جهت توسعه عدالت اجتماعی، کرامت انسانی، مبارزه با فقر و شکاف طبقاتی (که از محورهای اصلی طرح تحول نظام بانکی است) نزدیک تر شویم.

۲. مفهوم قرض الحسنه

واژه «قرض» در ریشه لغوی به معنای قطع کردن و بریدن است و زمانی به کار می‌رود که قرض‌دهنده قسمتی از اموالش را از خود جدا کرده و به قرض‌گیرنده می‌دهد. در اصطلاح فقهی و حقوقی قرض عبارت است از: «تملیک مال به دیگری، به شرطی که قرض‌گیرنده ادای خود آن مال یا مثل آن و یا قیمت آن را ضامن شود و تمهد کند». در عقد قرض شرط زیادی جایز نیست. بنابراین «بدون ربا بودن» شرط اساسی جواز قرارداد قرض است.

«قرض الحسنه» نیز نوع خاصی از قرض است که اگرچه از جهت فقهی و حقوقی تحت عقد قرض مطرح می‌شود و همان احکام را دارد اما تحقق آن شرایط خاصی از جمله «نیازمندبودن وام‌گیرنده» و «انگیزه‌های معنوی و آخرتی قرض‌دهنده» را دارد که آن را از دیگر موارد قرض جدا می‌کند. در واقع عقد قرض الحسنه در بانکداری اسلامی در زمره عقود تملیکی بوده و ماهیتی خیرخواهانه دارد. قرض الحسنه علاوه بر اینکه یک مسأله اجتماعی است، یک مسأله اخلاقی نیز هست، زیرا اولاً روح محبت و تعاون (که یک صفت ممتاز اخلاقی است) موجب رواج قرض الحسنه در جامعه می‌شود و ثانیاً این کار نیک، روح برادری و عطف‌ت را زنده می‌سازد و موجب سلامت جامعه از ربا و پیامدهای شوم و ویرانگر آن می‌شود. از این رو در روایات اسلامی به عنوان یکی از حقوق مؤمنان نسبت به همدیگر یاد شده است، به طوری که امام باقر (علیه السلام) می‌فرماید:

«و فرج عنه كربته و يقضى دينه»

از حقوق مؤمن بر مؤمن این است که اندوه او را برطرف سازد و قرضش را ادا کند.

۱-۲. قرض حسن در قرآن

در قرآن، سیزده بار با واژه‌های گوناگون، سخن از قرض به میان آمده

و به آن تأکید شده است. در هر جا که کلمه «قرض» آمده به دنبال آن کلمه «حسنا» نیز آمده است. در اسلام به قرض بی‌بهره «قرض الحسنه» می‌گویند. این ترکیب بیانگر آن است که قرض‌دادن باید به صورت نیکو انجام شود. نیکویی آن را می‌توان از چند جهت تصور کرد: (۱) آبرومندانه باشد، (۲) بی‌منت باشد؛ (۳) بدون چشم‌داشت به سود و بهره باشد، (۴) برای خوشنودی خدا باشد، (۵) از روی میل و علاقه باشد.

در ادامه به ذکر سه آیه از میان آیات مرتبط با قرض الحسنه می‌پردازیم:

(۱) در آیه ۱۲ سوره مائده می‌خوانیم که خداوند به بنی اسرائیل فرمود:

«لَنْ أَقْتُمَ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»

اگر نماز به پا دارید و زکات بدهید و به رسولانم ایمان بیاورید و آنها را یاری کنید و قرض الحسنه به خدا بدهید، گناهان شما را محو می‌کنم و شما را در باغ‌هایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است، وارد می‌کنم.

در این آیه در رابطه با قرض الحسنه چند نکته وجود دارد: نخست اینکه این دستور به قدری مهم است که پس از نماز و زکات و ایمان و یاری رسولان خدا، ذکر شده، دوم اینکه پاداش آن بخشش گناهان و بهشت پر نعمت است و سوم آنکه قرض الحسنه، قرض دادن به خداست، یعنی مورد پذیرش حق است و خدا دستش را به جای دست مستمند قرار می‌دهد.

(۲) در آیه ۲۰ سوره مزمل می‌خوانیم:

«وَ أٰقِيْمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا»

و نماز را برپا دارید و زکات را ادا کنید و به خدا قرض حسن دهید.

در این آیه سه نکته قابل توجه است: نخست اینکه قرض الحسنه، بعد از نماز و زکات به عنوان سومین دستور ذکر شده که بیانگر اهمیت آن است، دوم آنکه قرض الحسنه قرض دادن به خداست، اشاره به اینکه گویی قرض‌دهنده با خدا معامله می‌کند و خداوند قرض او را می‌پذیرد.

سوم اینکه این اصل مقدس مانند نماز و زکات، باید در سطح وسیع و همگانی انجام شود. لذا در آیه فوق با واژه جمع، به عموم مردم از زن و مرد، خطاب شده است.

(۳) در آیه ۱۷ از سوره تغابن می‌خوانیم:

«إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْ لَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ»

اگر به خدا قرض حسن دهید، آن را برای شما چند برابر سازد و شما را می‌بخشد و خداوند تشکرکننده و بردبار است.

در نظام مالی اسلامی

و با تصویب قانون

عملیات بانکی بدون

ربا، قرض الحسنه در

کنار صدقات، عقود

مبادله‌ای و مشارکتی

به عنوان یکی از

روش‌های تجهیز

و تخصیص منابع

معرفی شده است

در این آیه نیز به چند نکته در ارزش قرض دادن اشاره شده است: نخست اینکه قرض دادن به مؤمنان، قرض دادن به خداست و مورد پذیرش حق است، دوم اینکه قرض دادن موجب افزایش نعمت به چندین برابر مقدار قرض می‌گردد، سوم اینکه موجب آمرزش گناهان از سوی خدا می‌شود و چهارم اینکه خداوند از قرض‌دهنده تشکر می‌کند، یعنی آن را به نیکی می‌پذیرد و با پاداش‌های دنیوی و اخروی جبران می‌نماید.

۲-۲. اهتمام امامان (علیهم

السلام) به قرض الحسنه

خاندان رسالت (علیهم السلام) نیز در گفتار و رفتارشان به قرض الحسنه اهمیت فراوانی می‌دادند و خود در این راه پیشقدم می‌شدند و پیروانشان را با تأکیدهای بسیار به این امر مقدس دستور می‌دادند. در کتاب وسائل الشیعه که از منابع اصلی فقه شیعه است و محور استنباط و اجتهاد مجتهدان تشیع می‌باشد، در جلد سیزده ۱۳۴ روایت در «ابواب الدین» درباره قرض و پاداش و احکام آن ذکر شده است. همچنین روایات بسیاری در مورد پاداش قرض دادن از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و امام صادق (علیه السلام) وجود دارد که در همگی به اهمیت و ارزش قرض الحسنه اشاره شده است. لذا در ادامه به چند نمونه از دهها روایت موجود در این زمینه اشاره می‌کنیم. (۱) از رسول خدا (صلی الله علیه و

آله) آمده است:

«من اقرض اخاه المسلم كان له بكل درهم اقرضه وزن جبل احد من جبال رضوى و طور سيناء حسنة و ان رفق به في طلبه تعدى به على الصراط كالبرق الخاطف اللامع بغير حساب و لا عذاب»

«کسی که به برادر مسلمانش قرض بدهد، به اندازه هر درهمی که به او می‌دهد به بزرگی کوه احد از کوه‌های رضوی و طور سینا، برای او پاداش‌هایی هست و اگر در مورد گرفتن طلب خود با آن مؤمن، مدارا و رفاقت کند، همانند برق خیره‌کننده و درخشان، بدون حساب از روی پل صراط بگذرد.»

همچنین: «من اقرض مؤمناً قرضاً ينتظر به ميسورة كان ماله في زكاة و كان هو في صلاة من الملائكة حتى يؤديه»

«کسی که به مؤمنی تا مدتی که او توان ادای آن را داشته باشد، قرض دهد، مال او به عنوان زکات است (و ثواب زکات را دارد) و قرض‌دهنده تا هنگام ادای قرض، مورد درود فرشتگان است.»

(۲) امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند:

«مکتوب علی الجنه الصدقه بعشر و القرض بثمانیه عشر و انما صار القرض افضل من الصدقه لان المستقرض لا يستقرض الا من حاجه و قد يطلب الصدقه من لا يحتاج اليها»

«بر در بهشت نوشته شده پاداش صدقه ده برابر، ولی پاداش قرض، هیجده برابر است.» آنگاه فرمود: «پاداش قرض از این رو بر پاداش صدقه بیشتر است که قرض‌گیرنده جز از روی نیاز، قرض نمی‌گیرد، ولی صدقه‌گیرنده گاهی با اینکه نیاز ندارد، صدقه می‌گیرد.»

از سوی دیگر در روایات متعددی به آن‌انکه توان و تمکن برای دادن قرض‌الحسنه به نیازمندان دارند و در عین حال عمداً آن را ترک می‌کنند به مجازات‌های سخت، هشدار داده شده است. از جمله رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در ضمن گفتاری می‌فرمایند:

«و من شكا اليه اخوه المسلم فلم يقرضه حرم الله عزوجل عليه الجته»
 «کسی که برادر مؤمنش بر اثر نداری به او شکایت نماید و او قرض‌الحسنه به آن برادر دینی ندهد، خداوند بهشت را بر او حرام می‌گرداند.»

نیز فرمود: «من احتاج اليه اخوه المسلم في قرض و هو يقدر عليه فلم يفعل حرم الله عليه ربح الجته»
 «کسی که برادر مسلمانش بر اثر تهیدستی به او نیاز دارد که قرض بدهد و او با اینکه توانایی برای قرض دادن دارد، قرض ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می‌کند.»

۳. اهمیت و ویژگی‌های قرض‌الحسنه از لحاظ تجهیز و تخصیص منابع

اهمیت قرض (بدون ربا) را باید در چند نکته اساسی جستجو کرد: نخست اینکه حرمت ربا یکی از اصول ثابت نظام اقتصاد اسلامی است و قرض‌الحسنه و مشارکت به عنوان دو عامل جهت حذف ربا، در این

نظام مطرح‌اند. بنابراین قرض‌الحسنه می‌تواند یکی از عناصری باشد که بستر مناسبی را برای شکل‌گیری نظام اقتصاد اسلامی مهیا می‌کند، به طوری که همواره عقد قرض‌الحسنه مورد تأکید و حساسیت فراوان شرع بوده است. دیگر اینکه معمولاً در دوران جوانی شرایط تهیه درآمد آسان نیست و قرض، نقش اساسی در تثبیت و تنظیم رفتار مصرفی فرد دارد، لذا این منابع برای رفع مشکلات اجتماعی جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. از سوی دیگر این منابع برای مشتریان، بسیار ارزان قیمت بوده و امکان اخذ سود از آنها وجود ندارد و همواره بانک‌ها و مؤسسات رابط تنها مجاز به دریافت کارمزد از تسهیلات‌گیرندگان هستند، لذا مشتریان این عقد متعدد و زیاد هستند.

از این رو، رفع نیازهای مالی هموعان از طریق قرض دادن بدون شرط پرداخت مبلغی اضافه بر قرض، فی‌نفسه چه از منظر اخلاقی و چه از نظر مبانی شرعی و فقهی جایگاهی شناخته شده دارد و سپرده‌گذاران آن زیاد هستند. حال در این قسمت قرض‌الحسنه را از دو جنبه متفاوت یعنی از حیث تجهیز منابع و نیز تخصیص منابع و پرداخت تسهیلات بانکی مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب مجلس شورای اسلامی در مورد چگونگی تجهیز منابع قرض‌الحسنه توسط بانک‌ها از مردم مقرر کرده است که بانک‌ها می‌توانند، تحت هر یک از عناوین سپرده قرض‌الحسنه جاری، سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز و سپرده سرمایه‌گذاری مدت‌دار به قبول سپرده مبادرت کنند. از این رو با توجه به قانون مورد اشاره بانک‌های ایرانی به دو صورت پس‌انداز قرض‌الحسنه و حساب جاری از مردم سپرده می‌گیرند، بدون آنکه متعهد باشند که در قبال این منابع بجز جوایز قرعه‌کشی مبلغ یا مبالغی اضافه بر قرض به دارندگان حساب‌های پس‌انداز پرداخت کنند.

به طور کلی در ماده ۳ آیین‌نامه فصل دوم قانون عملیات بانکی بدون ربا به بانک‌ها اجازه داده شده که به منظور جذب و تجهیز سپرده‌ها، با اتخاذ روش‌های تشویقی، امتیازات زیر را که نوع، میزان، حداقل و

حداکثر آن به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد رسید به سپرده‌گذاران اعطا کنند:

- ۱) اعطای جوایز غیر ثابت نقدی یا جنسی
 - ۲) تخفیف یا معافیت از پرداخت کارمزد خدمات بانکی
 - ۳) دادن حق تقدم برای استفاده از تسهیلات بانکی
- در بخش تخصیص منابع نیز بانکداری بدون ربا، افزون بر عقود مورد استفاده، بخشی از وجوه خود را در قالب قرض‌الحسنه به متقاضیان اعطا می‌کند.
- مطابق فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، تسهیلات قرض‌الحسنه در موارد زیر پرداخت می‌شود:

الف) تأمین وسایل و ابزار و سایر امکانات لازم برای ایجاد کار جهت کسانی که فاقد این‌گونه امکانات هستند در شکل تعاونی

ب) کمک به امر افزایش تولید دامی و صنعتی جهت:

۱. جلوگیری از توقف کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی موجود
۲. راه‌اندازی کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی را
۳. توسعه کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها
۴. ایجاد کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی کوچک در شهرهای کوچک و روستاها
۵. در مواردی که تأمین نیاز کارگاه یا واحد تولیدی از طریق سایر تسهیلات امکان‌پذیر نیست
۶. ایجاد تسهیلات برای اشخاصی که در بخش کشاورزی به فعالیت اشتغال دارند و به علت بروز عوامل نامساعد طبیعی نظیر سیل، زلزله، یخبندان، گرما، آفات نباتی و سایر موارد اضطراری مشابه، دچار زیان شده باشند. در این بخش، واحدهای تولیدی کشاورزی و صنعتی در اولویت قرار دارند.

ج) رفع نیازهای ضروری در قالب:

۱. هزینه‌های ازدواج
۲. تهیه جهیزیه
۳. درمان بیماری
۴. تعمیر و تأمین مسکن
۵. کمک هزینه تحصیلی
۶. کمک برای ایجاد مسکن در روستا

۷. رفع نیازهای متفرقه

۴. چالش‌ها و اشکالات موجود در وضعیت فعلی قرض‌الحسنه

برای استفاده از این قابلیت بزرگ در کشور ایرادها و چالش‌هایی در حوزه قرض‌الحسنه نظام بانکی وجود دارد که می‌توان آنها را به سه گروه چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها، چالش‌های قرض‌الحسنه در صندوق‌های قرض‌الحسنه و چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک قرض‌الحسنه تقسیم‌بندی کرد که در ادامه به معرفی چالش‌های موجود در هر یک از حوزه‌های مذکور در وضعیت فعلی می‌پردازیم.

الف) چالش‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها

چالش‌های موجود در این زمینه عبارت‌اند از:

- عدم درک درست نظام بانکی از تَبَرّعی و خیرخواهانه بودن عقد قرض‌الحسنه در اقتصاد اسلامی و ایجاد انگیزه‌های غیرالهی در سپرده‌گذاران

- عدم استفاده مناسب از ظرفیت عقد قرض‌الحسنه و عدم به‌کارگیری تمام منابع حاصل از سپرده‌های قرض‌الحسنه برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه‌ای و تخصیص بخش زیادی از سپرده‌های قرض‌الحسنه به فعالیت‌های سودده اقتصادی که باعث ایجاد مشکلات زیر شده است:

- اهداف اجتماعی که در عقد قرض‌الحسنه بیشتر مورد توجه است، در حاشیه قرار گرفته و اهداف اقتصادی جای آن را می‌گیرد.
- ماهیت غیرانتفاعی عقد قرض‌الحسنه جای خود را به ماهیتی انتفاعی می‌دهد.

- عدم تعریف «کار ویژه» برای قرض‌الحسنه در نظام بانکی (هیچ نقطه افتراقی بین وظایف بانک در حوزه قرض‌الحسنه و وظایف صندوق‌های قرض‌الحسنه تعریف نشده است)

- عدم استفاده از تجارب موفق سایر کشورها در حوزه تأمین مالی خرد مانند ایده وام‌دهی گروهی، تأمین مالی مرحله‌ای و غیره
- سخت و دشوار بودن مراحل دریافت تسهیلات و دریافت کارمزدهای بالا

- شرط مسدود کردن سپرده به

منظور دریافت تسهیلات

- رواج قرعه‌کشی‌های پرهزینه به منظور رقابت بانک‌ها برای جذب منابع ارزان‌قیمت قرض‌الحسنه

- عدم تفکیک بین قرض بدون بهره و قرض‌الحسنه در نظام بانکی

- وجود جوایز گران‌قیمت در این حساب‌ها باعث شده است که امروزه بخشی از سپرده‌گذاران در حساب سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز با انگیزه برنده‌شدن در قرعه‌کشی جوایز، به این کار اقدام نمایند، به همین جهت اطلاقی قرض‌الحسنه بر آن را دچار اشکال می‌سازد.

- به‌کارگیری قرارداد قرض‌الحسنه در سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز باعث شده بانک‌ها نتوانند سودی به سپرده‌گذاران بپردازند و با توجه به نرخ بالای تورم موجود، دارایی واقعی سپرده‌گذاران به تدریج کاهش یابد.

- اعطای تسهیلات غیر قرض‌الحسنه

ب) چالش‌های قرض‌الحسنه

در صندوق‌های قرض‌الحسنه

چالش‌های موجود در این حوزه عبارت‌اند از:

- عدم نظارت صحیح بانک مرکزی بر صندوق‌ها و عدم رعایت سقف تسهیلات ارائه شده توسط نهادهای قانونی

- انحراف از قانون و ارائه وام‌های سودده و دریافت کارمزدهای بالا

- کم بودن منابع و عدم وجود الگوی مناسب جهت تضمین بازپرداخت منابع

- اخلال در سیاست‌های پولی بانک مرکزی

- افتتاح حساب‌های غیر قرض‌الحسنه و قرار دادن شرط مسدودکردن سپرده به منظور دریافت تسهیلات

- گسترش بی‌رویه و خارج از نظارت مؤسسات و صندوق‌های قرض‌الحسنه به دلیل فقدان صندوق‌های قرض‌الحسنه کارآمد

ج) چالش‌های قرض‌الحسنه

قرض‌الحسنه و

مشارکت به عنوان

دو عامل جهت

حذف ربا، در نظام

اقتصاد اسلامی

مطرحند. بنابراین

قرض‌الحسنه

می‌تواند یکی از

عناصری باشد که

بسیتر مناسبی را

جهت شکل‌گیری

این نظام مهیا

می‌کند

وجود صندوق‌های قرض الحسنه باعث زدودن شائبه عملیات ربوی در نظام بانکی کشور می‌شود

در بانک قرض الحسنه

چالش‌های موجود در این حوزه عبارت‌اند از:

- دولتی کردن سنت قرض الحسنه در کشور که به لحاظ تاریخی فعالیتی کاملا خصوصی بوده است.
- عدم امکان رقابت با سپرده‌های قرض الحسنه پس‌انداز در سایر بانک‌ها به دلیل جوایز زیادی که می‌پردازند.
- عدم تفکیک بین مصارف تولیدی و مصرفی فقرا
- عدم استفاده از تجارب موفق سایر کشورها در حوزه تأمین مالی خرد

- تعارض با اصل ۴۴ و سیاست‌های ابلاغی ذیل آن
- عدم تبیین رابطه صحیح بین این بانک، فعالیت قرض الحسنه سایر بانک‌ها و فعالیت قرض الحسنه صندوق‌های قرض الحسنه
- هزینه بالای فعالیت‌های بانک، به طوری که جبران آن، بانک را از فعالیت قرض الحسنه خارج می‌کند.

۵. اقدامات اجرایی

جهت ایجاد صندوق‌های قرض الحسنه و ساماندهی آنها برای استفاده از این قابلیت بزرگ دینی و برای گسترش عدالت اجتماعی

و استفاده مطلوب از اعتبارات خرد نظام بانکی باید اقدامات اساسی انجام داد. لذا این آرمان می‌تواند با ایجاد و فعال‌سازی صندوق قرض الحسنه در هر بانک و ساماندهی صندوق‌های قرض الحسنه غیربانکی مجال تحقق یابد. از این رو در زمینه ایجاد صندوق قرض الحسنه در هر بانک می‌بایستی:

- زمینه‌های تشکیل صندوق جدید تحت مالکیت بانک اصلی، تدوین آیین‌نامه‌ها و مقررات لازم، ایجاد سازوکار نرم‌افزاری مجزا و ارائه طرح توجیهی مبنی بر زیان‌ده نبودن فعالیت‌ها را فراهم کرد.

- باید در جداسازی و تفکیک حسابها و منابع قرض الحسنه از دیگر منابع بانکی و واریز آنان در صندوق مذکور تلاش کرد.

- همچنین می‌بایستی بانک‌های خصوصی در تجهیز منابع از مسیر قرض الحسنه محدود شده و تقویت هرچه بیشتر نظارت بر اعطای تسهیلات قرض الحسنه اعمال شود.

- به علاوه تعیین اعطای تسهیلات صرفاً قرض الحسنه‌ای در مصارف و تفهیم گسترده عمومی از سازوکار جدید جهت افزایش اقبال عمومی به سپرده‌گذاری قرض الحسنه‌ای از دیگر اقدامات اجرایی در این زمینه به شمار می‌رود. از سوی دیگر ساماندهی صندوق‌های قرض الحسنه غیربانکی نیز از طریق موارد زیر قابل اجرا است:

- ایجاد سامانه جامع اطلاعاتی صندوق‌های قرض الحسنه در کشور جهت شناسایی کامل آنان
- تطبیق و تبدیل آنها به مؤسسات اعتباری مجاز
- نظارت بر عملکرد آنان در جهت پیشبرد اهداف مورد نظر

۶. نتایج قابل انتظار پس از اجرای طرح

قرض الحسنه تنها قرض مباح می‌باشد و در اسلام از بهترین عبادات اجتماعی است که عمل به آن باعث رحمت الهی و رفع نیاز بندگان خدا می‌شود. در واقع برای سالیان متمادی است که این سنت پسندیده به شکل خودجوش و مردمی میان ایرانیان رایج است و از آنجا که نظام موجود در کشور، بانک‌محور بوده و مشکلات اقتصادی بیشتر از طریق بانک‌ها حل می‌شود، لذا اجرای طرح ساماندهی قرض الحسنه در بانک‌ها و

صندوق‌های قرض الحسنه با ساختار پیش‌بینی شده می‌تواند چند هدف را پوشش دهد:

(۱) این اقدام تلاشی در جهت پیاده‌سازی و احیای سنت پسندیده قرض الحسنه قلمداد می‌شود که نهاده‌شدن آن در جامعه می‌تواند گام مهمی در جهت تقویت سرمایه اجتماعی باشد. اهمیت قرض الحسنه در دین اسلام تا آنجاست که پاداش و ثواب آن چندین برابر صدقه ذکر شده است و قرآن کریم قرض الحسنه را هم‌ردیف شهادت فی سبیل‌الله قرار داده است.

(۲) از طریق ساماندهی قرض الحسنه در بانک‌ها و صندوق‌های قرض الحسنه، امکان تأمین مالی برای رفع نیاز واقعی نیازمندان، تحقق بیشتر عدالت اجتماعی و کاهش فقر در جامعه فراهم خواهد شد.

(۳) وجود صندوق‌های قرض الحسنه باعث زدودن شائبه عملیات ربوی در نظام بانکی کشور (به دلیل درهم‌آمیختن منابع قرض الحسنه با سایر منابع بانک) می‌شود.

(۴) اجرای صحیح این طرح، باور و اعتقاد در میان مؤمنین و متدینین از حیث اینکه بانک‌ها قصد سوءاستفاده از منابع قرض الحسنه را ندارند، به وجود خواهد آورد. از این رو، نگرانی از معتبر نبودن آنها را که از مهم‌ترین چالش‌ها بر سر راه گسترش صندوق‌های قرض الحسنه است، برطرف می‌سازد.

(۵) از این طریق امکان اجابت نیازهای خرد مالی از سوی دولت بر اساس قرض، اعطای وام قرض الحسنه بسیار کوتاه‌مدت از طریق ساماندهی منابع قرض الحسنه و تسهیل در سوق دادن صندوق‌های قرض الحسنه (که عملاً به انجام عملیات بانکی، بدون نظارت بانک مرکزی، مبادرت می‌نمایند) به سمت بانک‌های تحت نظارت فراهم خواهد شد.

(۶) در نتیجه می‌توان گفت با اجرای صحیح طرح مورد نظر در قالب سازوکارهای اندیشیده شده می‌توان تا حد بسیار زیادی امیدوار بود که در آینده امکان‌یابی استفاده از منابع جدیدی چون «وقف»، «هبه» و «وجوه اداره‌شده» برای نهادهای نوین جهت انجام عملیات قرض الحسنه در بازار مالی کشور رواج یابد و از ظرفیت‌های بالقوه قانون بانکداری اسلامی به‌طور کامل استفاده خواهد شد. ●

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- منظور حساب‌های قرض الحسنه پس‌انداز است.
- ۲- عرب‌مازار و کتیباد (۱۳۸۵، ص ۱۵).
- ۳- اصول کافی، شیخ کلینی (ره)، ج ۲، ص ۱۶۹.
- ۴- مانند آیه ۲۴۵ بقره، مانده، ۱۲ و ۱۸ حدید، ۱۷ تغابن و ۲۰ مَزَل.
- ۵- در آیه ۲۴۵ بقره. نظیر این آیه با اندکی تفاوت آمده است.
- ۶- وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی قدس سره، ج ۱۳، ص ۸۸.
- ۷- ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، مرحوم شیخ صدوق (ره)، ص ۳۰۸.
- ۸- بحارالانوار، علامه مجلسی، ج ۱۰۳ ص ۱۳۹.
- ۹- وسائل الشیعه، پیشین.
- ۱۰- بحارالانوار، پیشین، ص ۱۳۸.
- ۱۱- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲، ص ۱۱.
- ۱۲- مورد بحث این مقاله سپرده‌های مدت‌دار نمی‌باشد.
- ۱۳- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲، ص ۱۱.
- ۱۴- آیین‌نامه‌های قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۳۶۲، ص ۱۴.
- ۱۵- عرب‌مازار، جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران، ص ۳۷.
- ۱۶- پیشین، ص ۳۸.
- ۱۷- سیدعباس موسویان، طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض الحسنه، ص ۲۶.

منابع و مأخذ:

۱. عبدالخالقی، محمدحسین. (۱۳۸۸). لزوم حمایت از صندوق‌های قرض الحسنه. از سایت <http://www.aftabir.com>
۲. عرب‌مازار، عباس و کتیباد، سعید. (۱۳۸۵). جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۲۲.
۳. محقق‌نیا، محمدجواد. (۱۳۸۸). بررسی جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران. مجله معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول، صفحات ۱۴۱ - ۱۶۲.
۴. محمدی، جوادبیک. (۱۳۸۱). مفهوم قرض و قرض الحسنه و جایگاه آن در قرآن و حدیث و مقایسه آن با فرهنگ جاری جامعه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و معارف اسلامی، دانشگاه امام صادق (ع).
۵. موسویان، سیدعباس. (۱۳۸۳). طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض الحسنه. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۱۶.
۶. هادی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۳۷۸). قرض الحسنه و آثار اقتصادی آن. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. هادی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۳۸۰). اوراق قرض الحسنه. مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۴.
8. <http://www.andisheqom.com>